

Közelmúltunk hagyatéka

AVH politika 1956

KÖZELMÚLTUNK HAGYATÉKA SZOROZAT

Sorozatszerkesztő
Gyarmati György

ÁVH – POLITIKA – 1956

Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek

Magyarországon, 1956

ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA

Budapest, 2007

A kötetet szerkesztette
Okváth Imre

Képszerkesztés
Sümegei György

© Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Felelős kiadó Gyarmati György

Olvasószerkesztő S. Varga Katalin

A borítót tervezte Schmal Károly

Nyomdai előkészítés Arcus Stúdió, Vác
Nyomdai és kötészeti munkák
Nalors Grafika Kft., Vác
ISSN 1586-9784
ISBN 978-963-87554-0-7

TARTALOM

Előszó (Okváth Imre) 7

TANULMÁNYOK

Baráth Magdolna
Magyar-szovjet kapcsolatok az SZKP XX. kongresszusától
a forradalomig 13

Okváth Imre
Hadsereg és a katonai elhárítás (1955–1956) 45

Gyarmati György
A politikai rendőrség (ÁVH) útja 1956-hoz 69

Orgoványi István
A nyugati határzár és annak felszámolása 1956-ban 97

Tischler János
Poznan–Budapest–Poznan, 1956–1958 121

Kecskés D. Gusztáv
A NATO és az ENSZ levéltári forrásai az 1956-os magyar forradalomról 145

Takács Tibor
Esemény, emlékezet és a múlt megkonstruálása: Gyón, 1956. december 10. 155

„még a német fasiszták is másképpen folytatták le a pert Dimitrov és Torgler ellen”. Szczecinben egy idősebb kommunista munkás társainak kijelentette: „Elhitttem az SZKP XX. kongresszusa után, hogy valami megváltozik pártunkban, de most látom, hogy a kommunista párt és az igazság, az két teljesen különböző dolog. Higgyétek el nekem, most szégyellem magam a pártonkívüliek előtt.”³³ Többen – köztük az ismert lengyel költő, Julian Przyboś – tiltakozásuk jeléül kiléptek a LEMP-ből. Bronislawa Piasecka, aki 1928 óta vett részt a hazai, 1944-ig illegális kommunista mozgalomban (többek között Gomułka-val együtt), s 1957-ig a krakkói, illetve a varsói központi pártiskolán oktatott, egyenesen a Központi Bizottságnak küldte el tagsági könyvét és magas állami kitüntetését (Lengyelország Újjászületése Érdemrend Lovagkeresztje) a következő levél kíséretében: „Virágok helyett Nagy Imre és társai sírjára pártkönyvem és kitüntetésemet helyezem.”³⁴

*

1981-ben, negyedszázaddal a poznani események után, a közel tízmillió tagot számláló Szolidaritás független szakszervezet állított emlékművet az 1956. júniusi áldozatoknak, s ugyancsak a Szolidaritás volt az, amely nem feledkezett meg a magyar forradalom évfordulójáról sem. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya 1981 késő őszen összegzést készített arról, miként foglalkoztak a világban az 1956-os magyar eseményekkel, s Lengyelország esetében azt állapították meg, hogy míg a „LEMP befolyása alatt álló tömegtájékoztatói szervek hitelesen mutatták be a 25 évvel ezelőtti [magyar] eseményeket”, addig „a Szolidaritás szélsőséges elemei a befolyásuk alatt álló különböző országos és heti kiadványokban, tájékoztatókban az 1956. évi eseményeket elsősorban saját politikai törekvéseik, koncepciójuk igazolására, a LEMP további diszkreditálására használták fel. Az eseményeket egyértelműen »forradalomnak, a tömegek jogos felkelésének« állították be.”³⁵

1986-ban pedig tíznél több lengyel nyelvű földalatti kiadvány jelent meg a magyar forradalomról, és a Varsó melletti Podkowa Lesnában, az ottani templomban helyezték el a térség első 1956-os emlékét, egy Kossuth-címerrel díszített kétnyelvű gránittáblát ezzel a felirattal: „Az elesettek és a meggyilkoltak emlékére a forradalom 30. évfordulóján.”

³³ Uo., 234.

³⁴ Az 1956-os magyar forradalom..., 171. sz. dokumentum, 238.

³⁵ MOL, 288. f., 12/217 ő. e.

Kecskés D. Gusztáv

A NATO és az ENSZ levéltári forrásai az 1956-os magyar forradalomról

Az 1989–1990-es rendszerváltás óta Magyarországon is lehetővé vált az 1956-os forradalom nemzetközi összefüggéseinek levéltári forrásokon alapuló kutatása és az eredmények publikálása is. A világpolitikai tényezők vizsgálatához az 1960–1970-es években csak másodlagos források álltak még rendelkezésre: a sajtó, a hivatalos megnyilatkozások és a visszaemlékezések. Az 1980-as évek második felétől azonban az amerikai, az angol, a francia és más nyugati levéltári anyagok is kutathatóvá váltak. A kelet-európai kommunista rendszerek összeomlása pedig lehetővé tette, hogy bepillantást nyerjünk ezen országok magyar forradalommal foglalkozó kormányzati és pártirataiba is. 1992–1993-ban pedig az események alakításában kulcsszerepet játszó Szovjetunió dokumentumainak egy részét is megismerhették a kutatók.

Ami a levéltári anyagok feldolgozottságát illeti, a már hozzáférhető szovjet források fontosabb részét publikálták és igen alaposan elemezték is.¹ Ugyanez mondható a lengyel dokumentumokról is.² A jugoszláv, kelet-német, csehszlovák és román iratokat szintén vizsgálták már a kutatók³, mint ahogy

¹ *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB Levéltárából.* Szerk.: Vjacseszlav Szereda és Alekszandr Sztikalin, Bp., Móra Könyvkiadó, 1993; *A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról.* Szerk.: Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György és Rainer M. János, Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1993; *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról.* Szerk.: Vjacseszlav Szereda és Rainer M. János, bevezetés Vjacseszlav Szereda, kísérő tanulmány Rainer M. János, Bp., 1956-os Intézet, 1996; *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról, 1953–1956. Kiszeljov és Andropov titkos jelentései.* Szerk., bev.: Baráth Magdolna, Bp., Napvilág, 2002.

² *Az 1956-os magyar forradalom lengyel dokumentumai.* Szerk., ford. és bev.: Tischler János, Bp., 1956-os Intézet–Windsor, 1996. (Lengyel eredeti: *Revolucja węgierska 1956 w polskich dokumentach.* Varsó, 1995; Tischler János: *Lengyelország és Magyarország a két nemzet sorsfordító történelmi eseményei idején, 1956-ban és 1980–1981-ben.* Doktori disszertáció, ELTE, 2000.

³ *Top secret. Magyar–jugoszláv kapcsolatok, 1956. Dokumentumok.* Szerk.: Kiss József, Ripp Zoltán és Vida István, Bp., MTA Jelenkorkutató Bizottság, 1995 (Iratok a magyar diplomáciai kapcsolatok történetéhez, 1956–1989); *Top secret. Magyar–jugoszláv kapcsolatok, 1956. december–1959. február. Dokumentumok.* Szerk.: Kiss József, Ripp Zoltán és Vida István, Bp., MTA Jelenkorkutató Bizottság, 1995 (Iratok a magyar diplomáciai kapcsolatok történetéhez, 1956–1989); Ruff Mihály: *Magyaror-*

az amerikai⁴, brit⁵ és francia⁶ anyagokat is. A forradalom olaszországi, svájci, ausztriai, belgiumi, hollandiai, kanadai fogadtatásáról is írtak. Megszülettek az első, noha még nem monografikus összefoglalások.⁷

A magyar forradalom világpolitikai összefüggéseinek tanulmányozásához két további forráscsoportra szeretném e tanulmánnyal felhívni a figyelmet: az Észak-atlanti Szövetség Levéltárának dokumentumaira és az Egyesült Nemzetek Szervezetével összefüggő hatalmas terjedelmű iratanyagra. Míg a NATO esetében már lezárt kutatásokról számolhatok be, az ENSZ-re vonatkozó dokumentáció feltárása még folyamatban van.

szág és az NDK kapcsolatairól. 1956. november–1958. március. *Múltunk*, 1995. 2. sz. 30–66.; Hope M. Harrison: Az 1956-os magyar felkelés és a kelet-német pártpolitika. In *Évkönyv V. 1996/1997*, Bp., 1956-os Intézet, 1997, 164–174.; Christian F. Ostermann: Kelet-Németország és a magyar forradalom. In *Évkönyv V. 1996/1997*, Bp., 1997, 175–185.; Magyar Országos Levéltár: XXXII–16–a, Az 1956-os magyar forradalomra vonatkozó külföldi levéltárakból származó dokumentumok fénymásolatai, Csehszlovákia, 1955–1958 (A csehszlovák dokumentumok annotált listáját Reiter József készítette 1994-ben.); 1956. *Explozia. Percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria*. Szerk.: Corneliu Mihai Lungu és Mihai Retegan. Bukarest, Editura Univers Enciclopedic, 1996; Mihai Retegan: A román kommunizmus és az 1956-os magyar és lengyel válság. A Politikai Bizottság titkos levéltárának újonnan feltárt dokumentumai. In *Évkönyv V. 1996/1997*, Bp., 1956-os Intézet, 1997., 132–136.

⁴ *Foreign Relations of the United States, 1955–1957. Eastern Europe*. Vol. 25. Szerk.: John P. Glennon, közreműködött Edward C. Keefer, Ronald D. Landa, Stanley Shaloff. Washington D. C., United States Government Printing Office, 1990; Amerikai követjelentések 1956-ból. Közzéteszi, bev. és jegyz. Vida István. *Társadalmi Szemle*, 1992. 2. sz. 77–93.; Békés Csaba: Az Egyesült Államok és a magyar sémlegesség 1956-ban. In *Évkönyv III. 1994*, Bp., 1956-os Intézet, 1994. 165–178.; *Iratok a magyar–amerikai kapcsolatok történetéhez, 1957–1967. Dokumentumgyűjtemény*. Szerk.: Borhi László, Bp., Ister, 2002.

⁵ A budapesti angol követ titkos jelentése az 1956. évi magyar forradalom okairól és következményeiről (1957. I. 3.). Közzéteszi Szaszko István. *Levéltári Szemle*, 1990. 3. sz. 66–72. p; A budapesti angol követség 1956. novemberi–decemberi jelentéseiből. Közzéteszi Vida István. *Társadalmi Szemle*, 1991. 1. sz. 66–79.; Békés Csaba: A brit kormány és az 1956-os forradalom. In *Évkönyv I. 1992*. Bp., 1956-os Intézet, 1992. 19–38.; A magyar kérdés az ENSZ-ben és a nyugati hatalmak titkos tárgyalásai, 1956. október 28–november 4. Brit külügyi dokumentumok. Közli Békés Csaba. In *Évkönyv II. 1993*, Bp., 1956-os Intézet, 1993. 39–71.; *The Hungarian Revolution of 1956. A Collections of Documents from the British Foreign Office*. Szerk.: Eva Haraszti-Taylor, Nottingham, Astra Press, 1995.

⁶ Kecskés D. Gusztáv: *La diplomatie française et la révolution hongroise de 1956*. Sous la direction de Sándor Csernus et Paul Gradwohl, Paris – Budapest – Szeged, 2005, Publications de l'Institut hongrois de Paris en collaboration avec École doctorale Espace Européen Contemporain (EEC) de l'Université Paris III – Sorbonne Nouvelle. (série: Dissertations, vol. III).

⁷ Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában. Tanulmány és válogatott dokumentumok*. Az amerikai, angol és francia dokumentumokat ford. és szerk.-ben közreműködött Somlai Katalin. Bp., 1956-os Intézet, 1996.

A NATO LEVÉLTÁRA⁸

A nyugati tömb külpolitikai akcióinak összehangolásában jelentős szerepet játszó Észak-atlanti Szövetség archívumának 1999-es megnyitása jelentősen megnövelte a Magyarországgal kapcsolatos nyugati politika hiteles rekonstruálásának lehetőségét. A NATO Nemzetközi Titkárságának és katonai hatóságainak iratai jelenleg 1949-től 1965-ig tartó korszakra vonatkozóan tanulmányozhatók a NATO Levéltárában Brüsszelben. E dokumentációnak különös jelentőséget ad, hogy az egyes tagállamok nemzeti levéltáraiban ezek az iratok nem vagy csak szórványosan találhatók meg.

A NATO Tanácsában és a szövetség más fórumain lezajlott viták jegyzőkönyvei nyomán megismerhetjük az egyes tagországok álláspontjának változásait és azok kölcsönhatását a magyar felkeléssel és a szovjet intervenció nyomán berendezkedő Kádár-rendszerrel kapcsolatban. A központi adminisztráció és az egyes bizottságok által készített átfogó elemzésekben pedig, a NATO több lépcsős, konszenzusos döntéshozatali mechanizmusát figyelembe véve, a Nyugat álláspontjának egy-egy kérdésre vonatkozó sajátos szintézisét lelhetjük fel. A francia külügyminisztérium NATO-részlegének, valamint a belga külügyminisztériumnak a témára vonatkozó irataiból – főként a francia ill. a belga NATO-nagykövet beszámolóiból – további fontos részleteket tudhatunk meg.

Az 1950-es évek közepén az Észak-atlanti Szövetségnek továbbra is szembe kellett néznie Németország megosztottságának problémájával, a Kö-

⁸ A közlemény NATO-ról szóló részének alapjául szolgáló belgiumi kutatásaimat a Belgiumi Francia Közösség és az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (a kutatási szerződés nyilvántartási száma: F 030125) ösztöndíjjal támogatta. A NATO Levéltárában 1999-ben és 2000-ben végzett kutatásaimra doktori disszertáció-m készítésével összefüggésben került sor. Lásd Kecskés D. Gusztáv: *La diplomatie française et la révolution hongroise de 1956*, doktori disszertáció, Université Paris III-Sorbonne Nouvelle – Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (2003), 749; A NATO belső dokumentumain alapuló további publikációim: Az olvasdás Kelet-Európában a Nyugat szemével. A NATO Nemzetközi Titkárságának belső dokumentuma. Közli és fordította Kecskés D. Gusztáv. In *Évkönyv VIII. 2000. Magyarország a jelenkorban*. Szerk.: Körösi Zsuzsanna, Ständeisky Éva és Rainer M. János, Bp., 1956-os Intézet, 2000, 369–391.; A NATO és a magyar forradalom. In *A magyar forradalom eszméi. Eltípusok és győzelmeik*. Szerk.: Király Béla és Lee W. Congdon, Bp., Atlanti Kutató és Kiadó Társulat-Alapítvány, 2001, 106–129. (angol változata: *The North Atlantic Treaty Organization and the Hungarian Revolution of 1956*. In *The Ideas of the Hungarian Revolution, Suppressed and Victorious 1956–1999*. Szerk.: Lee W. Congdon és Béla K. Király, Social Science Monographs, Boulder, Colorado – Atlantic Research and Publications, Inc., Highland Lakes, New Jersey, 2002, 112–141.); A NATO Nemzetközi Titkárságának életrajzi jegyzete Nagy Imréről (1956. november 2.). Közli Kecskés D. Gusztáv. In *Nagy Imre és kora. Tanulmányok, források I*, Bp., Nagy Imre Alapítvány, 2002, 377–383.; North Atlantic Council Document C-M(56)110, "The Thaw in Eastern Europe", September 24, 1956. Obtained and introduced by Gusztáv D. Kecskés. In *The 1956 Hungarian Revolution. A History in Documents*. Compiled, edited and introduced by Csaba Békés, Malcolm Byrne and János M. Rainer, assistant editors József Litkei and Gregory F. Domber, Budapest – New York, Central European University Press, 2002, 168–177.

zel-Keleten és általában a harmadik világbeli országokban meginduló szovjet expanzióval, valamint a szovjet gazdasági és katonai potenciál állandó növekedésének veszélyeivel. A nyugati döntéshozók a békés egymás mellett élés elveit hirdető hrucsovi szovjet vezetés Nyugattal kapcsolatos szándékait továbbra is agresszívnek tekintették, amint tudjuk, helyesen. Válaszul ezekre a kihívásokra a NATO Tanács 1956. májusi miniszteri szintű ülése során elhatározta, hogy kiszélesíti a szövetség tevékenységét, a nem-katonai jellegű területeken elősegítve a tagországok közötti egységet, szolidaritást és együttműködést. Az ennek nyomán létrehozott ún. Hármass Bizottság⁹ ajánlásait az 1956. decemberi NATO csúcsertekezlet hagyta jóvá, amelyen hangsúlyozták, hogy mennyire fontos intenzív és hatékony konzultációkat folytatni minden olyan kérdéssről, amely a Szövetségre nézve súlyos következményekkel járhat. Az egység és a szolidaritás kinyilvánítása különösen fontosnak tűnt a Franciaországot és Nagy-Britanniát az Egyesült Államokkal szembeállító 1956. őszi szuezi válság után.¹⁰

A Hármass Bizottság jelentésének elfogadásával az Észak-atlanti Tanács új lendületet adott a tagállamok közötti konzultációnak a kelet-nyugati viszony minden témakörében, ami az irattermelő szervek munkájában, ennek nyomán a levéltári anyagban is tükröződött. A NATO legfőbb tanácskozó és döntéshozó fóruma, az 1952-től állandó intézményként Párizsban működő Tanács bőségesen foglalkozott is az 1956. őszi kelet-európai fejleményekkel. A testület munkáját jelentéseikkel segítették az egyes kérdésekre specializálódott szakértőkből álló munkacsoportok, így 1951-től a Szovjetunió csatlósálmagainak katonai, politikai és gazdasági helyzetéről készített összefoglalókat egy csoport, 1952-ben pedig megalakult a szovjet politika tendenciáit vizsgáló munkacsoport. Tevékenységüket 1957-ben a Hármass Bizottság javaslatára nyomán alakult Politikai Bizottság vette át, amely a magyar kérdés szinte minden lényeges részletét megvitatta. Szintén az Észak-atlanti Tanács álláspontjának kialakítását könnyítették meg az Információs és Kulturális Kapcsolatok Bizottságának, valamint a NATO-országok és a Szovjetunió gazdasági tendenciáit összehasonlító munkacsoportnak a jelentései. A bizottságok és az Észak-atlanti Tanács tevékenységét egyaránt segítette, koordinálta a Nemzetközi Titkárság Politikai Részlege. A Kelet-Európáról készített elemzések

⁹ A Hármass Bizottság tagjai (az ún. „Három Bölcs”): Gaetano Martino olasz, Halvard Lange norvég és Lester B. Person kanadai külügyminiszter.

¹⁰ *The North Atlantic Treaty Organisation. Facts and Figures*. The NATO Information Service, NATO, 1110 Brussels, 46–47, 50.

kidolgozásánál is nagy szerepet játszottak a nemzeti diplomáciai szervek előtanulmányai és a meghívott szakértők egyeztető megbeszélései, melyek során – a NATO döntéshozatali elveinek megfelelően – konszenzus kialakítására törekedtek.¹¹ A magyarországi események katonai vonatkozásairól a Tanácsot békeidőben ajánlásokkal ellátó Katonai Bizottság végrehajtó irodája, az ún. Állandó Csoport adott rendszeres tájékoztatást.¹²

AZ ENSZ ÉS A MAGYAR FORRADALOM A LEVÉLTÁRI DOKUMENTUMOK TÜKRÉBEN¹³

A Magyarország és az ENSZ kapcsolatáról rendelkezésre álló szakirodalomban csekély számban található kifejezetten történeti tárgyú publikáció.¹⁴ Az egyetlen gyakrabban elemzett téma a magyar kérdés ENSZ-beli útja az 1956-os forradalom után. Erről sincs azonban átfogó monográfia vagy hosszabb, az 1956 és 1963 közti periódus egészét átfogó, levéltári kutatásokra alapozott tanulmány. Legjobban a nyugati hatalmak magyar kérdéssel kapcsolatos ENSZ-beli tevékenységét ismerjük főként amerikai, brit és francia külügyi források

¹¹ A NATO döntéshozatali mechanizmusáról: *The NATO Handbook*. 50th Anniversary Edition. Office of Information and Press, NATO, 1110 Brussels, 1998–1999, 147–150.; Lásd még: Valki László (Szerk.): *A NATO. Történet-szervezet-stratégia-bővítés*, Bp., Corvina, [s. a.], 59.

¹² *The North Atlantic Treaty Organisation. Facts and Figures*. i. m. 337–340.

¹³ A magyarországi kutatásokat az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások Közalapítvány (OKTK), a New York-i tanulmányutat a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj, míg a svédországi dokumentumgyűjtést a Magyar Tudományos Akadémia és a svéd Akadémia támogatása tette lehetővé. Magyarország és az ENSZ, 1945–1990 címmel végzett kutatásaimhoz Bolyai János kutatási ösztöndíjban részesülök.

¹⁴ Íme néhány kivétel. Könyvek: Rózsa György: *A magyar társadalomtudományok az UNESCO kiadványaiban*. Bp., MTA könyvtárának kiadványai, 1960; *Tájékoztató Magyarország helyzetéről. A Magyar Népköztársaság küldöttségének részvétele az ENSZ Közgyűlés XVI. ülésszakának munkájában*, 1961. szeptember 19. – 1962. február 23. Budapest, Külügyminisztérium Dokumentációs Osztály, 1962; *A magyar külpolitika dokumentumai. A Magyar Népköztársaság küldöttségének részvétele az ENSZ Közgyűlés XVII. ülésszakának munkájában*. Bp., Külügyminisztérium Dokumentációs Osztály, 1962; Gombocz István: *Magyarország az UNESCO kiadványaiban 1946–1968*. Bibliográfiai összeállítás. Bp., Magyar UNESCO Bizottság, 1970; *A 40 éves UNESCO és Magyarország*. Szerk.: Salgó Lászlóné, Magyar UNESCO Bizottság, Bp., Helikon, 1986; *Az ENSZ-család és Magyarország*. Szerk.: Gömbös Ervin, Bp., Magyar ENSZ Társaság, 1997. Folyóiratcikkek: Pulay Gábor: Magyarország az ENSZ tagja. *Jogtudományi Közlöny*, 1956. XI. 352–356.; Réczei László: A magyar jogász felemeli szavát az ENSZ Ötös Bizottságának jelentése ellen. *Magyar Jog*, 1957. IV. 209–213.; Tiltakozó jogász nagygyűlés 1957. szeptember 3-án az ENSZ Ötös Bizottságának jelentése ellen. *Magyar Jog*, 1957. IV. 239–240.; Ustor Endre: Magyar javaslat az ENSZ közgyűlés napirendjén. *Magyar Jog*, 1964. XI. 491–492.; Uő.: Magyar javaslat az ENSZ közgyűlési napirendjén. *Magyar Jog*, 1964. XIII. 49–52.; A Magyar Népköztársaság Kormányának az ENSZ főtitkárhoz eljuttatott nyilatkozata az ENSZ Alapokmányának felülvizsgálatával kapcsolatban. *Külpolitika*, 1975. 3. sz. 122–123.

alapján.¹⁵ Az 1957. januárjában a magyar forradalom ügyének kivizsgálására alakult ENSZ Ötös Bizottság munkájáról megjelent néhány dokumentum, így a testület 1957. júniusi első jelentése, valamint a tanúként meghallgatott Kéthly Anna memoranduma és Kővágó József vallomása.¹⁶ Több iratközlés foglalkozik az Ötös Bizottság jelentése ellen a kádári vezetés által szervezett tiltakozókampánnyal.¹⁷ A bizottság gyanús körülmények között, fiatalon elhunyt dán származású másodtitkárának, Povl Bang-Jensennek a tevékenységét és sorsát jelentős publikációk dolgozzák fel.¹⁸ Rendelkezésünkre áll továbbá a „magyar ügyről” néhány rövid összefoglalás.¹⁹ Az ENSZ és a magyar forradalom világpolitikai összefüggéseit Békés Csaba vizsgálta.²⁰

A francia diplomácia és az 1956-os magyar forradalom című doktori disszertációmmal kapcsolatos 1996 és 2001 között folyó kutatások során figyeltem fel az ENSZ szerepére a nemzetközi formális és informális érdek-

¹⁵ A magyar kérdés az ENSZ-ben..., i. m. (angol változat: The Hungarian Question on the UN Agenda. Secret Negotiations by the Western Great Powers October 26th – November 4th 1956. British Foreign Office Documents. *The Hungarian Quarterly*, 2000. 157. sz. 103–122.); uő, *Az 1956-os forradalom a világpolitikában...*, i. m.; Magyarics Tamás: Az Egyesült Államok és Magyarország, 1957–1967. *Századok*, 1996. 3. sz. 571–612.; *Iratok a magyar–amerikai kapcsolatok történetéhez...*, i. m.; Kecskés D. Gusztáv: Franciaország politikája az ENSZ-ben a „magyar ügy” kapcsán: 1956–1963. *Századok*, 2000. sz. 5. 1171–1194.; uő: A NATO és a magyar forradalom, i. m.

¹⁶ 1956. *Az Egyesült Nemzetek Szervezete különbizottságának jelentése*. Angolból fordította Stankovich Viktor, Bp., Statisztikai Kiadó, 1985. (később: Hunnia, Bp., 1989.); Kéthly Anna memoranduma az ENSZ Magyar Bizottságához. Közvetlen és bev. Baranyai Tibor. *Világosság*, 1992. 11. sz., 869–880.; Kővágó József: Kővágó József tanúvallomása az Egyesült Nemzetek közgyűlése által a magyar ügyben létrehozott öttagú bizottság előtt New Yorkban 1957. január 29-én. *Hitel*, 1996. 11. sz., 41–53.

¹⁷ Az ENSZ és Magyarország. 1957. Dokumentumok az ENSZ Ötös Bizottságának jelentése elleni magyarországi tiltakozó kampány szervezéséhez. Közli és bev. Pór Edit és Cseh Gergő Bendegúz. *Társadalmi Szemle*, 1995. 5. sz. 80–90.; „Buzogány vagy nádpálca? Dokumentumok. Domokos József, a Legfelsőbb Bíróság elnökének felszólalása a testület 1957. március 22-i teljes ülésén. Jegyzőkönyv a budapesti pártbizottság 1957. október 7-én tartott titkári értekezletéről. Tervezet az ENSZ Ötösbizottság jelentésével kapcsolatos tiltakozó kampány szervezésére. *Beszélő*, 8. sz. 1996. október–november, 74–76.

¹⁸ Bo Lidgaard: *A legmagasabb ár: Povl Bang-Jensen és az ENSZ, 1955–1959*. Bp., Magyar Könyvklub, 2000.; Nagy András: *A Bang-Jensen ügy. '56 nyugati ellENSZélben*. Bp., Magvető, 2005. Lásd még: uő: Jelentés egy kutatásról. A „Bang Jensen-ügy”. Ami történt és ami nem történt 1956 után az ENSZ-ben. In *Évkönyv III. 1994*, Bp., 1956-os Intézet, 1994, 293–298.; Hajdú Szabolcs: '56 külföldi hőse. Povl Bang-Jensen forradalmunkért életével fizetett. *Új Idők*, 1999. február 15. 1–2.

¹⁹ Varga László: Az ENSZ és a magyar forradalom. *História* 2. 1992. 8. sz.; Király Béla: A magyar kérdés az ENSZ-ben: 1956–1963. In *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*. Szerk.: Glatz Ferenc, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 1993; uő: Az ENSZ és a magyar forradalom. *A magyar forradalom eszméi...*, i. m. Vö. Murányi Gábor: A konduktor-ügy. Kós Péter: „Kormánynyilatkozatot ismertettem”. In *Az átkos múlt hetek*, Bp., [Szerző], 1996, 155–166.

²⁰ Békés: *Az 1956-os forradalom a világpolitikában...*, i. m.; uő: A magyar kérdés az ENSZ-ben. *Rubicon*, 1996. 8–9. sz. 20–22.; Lásd még: Kecskés D. Gusztáv: A szuezi válság és az 1956-os magyar forradalom. Utószó Denis Lefebvre *A szuezi ügy* című könyvének (Denis Lefebvre: *L’Affaire de Suez*. Paris, Bruno Leprince Editeur, 1996.) magyar kiadásához, Bp., Osiris Kiadó, 1999, 135–148..

egyeztetésben.²¹ A francia Külügyminisztérium Levéltárában tanulmányozott dokumentumok nemcsak a francia diplomáciának a világszervezetben követett magatartását mutatják ugyanis be, hanem azt is, hogyan egyeztetett Franciaország különböző partnereivel. A NATO Nemzetközi Titkárságának Levéltárában, valamint a Belga Királyság Külügyminisztériumának Levéltárában számos utalást találtam arra, hogy az Észak-atlanti Szövetség államai igyekeztek összehangolni az ENSZ-ben folytatott politikájukat. Povl Bang-Jensen, a magyar ügy kivizsgálásában egykor nagy szerepet játszó, dán származású ENSZ-alkalmazott életét feltáró, Nagy András által vezetett kutatások során pedig alkalmam nyílt megismerni a világszervezettel kapcsolatos, 1956–1962-ből származó rendkívül bőséges magyar külügyi- és pártanyagot. A Hidegháború-történeti Kutatóközpont által a Parallel History Project on NATO and Warsaw Pact számára a Varsói Szerződéssel kapcsolatos 2001-ben zajló dokumentumgyűjtés révén megismerhettem a VSZ-tagállamok külügyminiszter-helyetteseinek azon találkozóit, amelyeken az ENSZ-ben követendő közös politikát vitatták meg.

A *Magyarország és az ENSZ, 1945–1990* témában 2003-tól folytatott kutatásaim során áttekintettem és kisebb részben fénymásoltattam a hazai forrásanyagot: vagyis a Magyar Országos Levéltárban fellelhető magyar külügyi és pártanyagot, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában az ENSZ intézményeiben kifejtett magyar titkosszolgálati tevékenység iratait, az Országgyűlési Könyvtár ENSZ Letéti Gyűjteményében pedig a hivatalos ENSZ dokumentumokat.²²

A kormányzati és a pártiratok – mint ismeretes – a Magyar Országos Levéltárban kutathatók. A Külügyminisztérium, és annak Nemzetközi Szervezetek Főosztálya irányította és irányítja ma is Magyarország ENSZ-beli tevékenységét.²³ Itt fogalmazzák a direktívákat az ENSZ különböző részlegeiben dolgozó

²¹ Kecskés D.: *La diplomatie française et la révolution hongroise de 1956*. Doktori disszertáció, i. m.

²² Íme néhány hasznos tétel az Országgyűlési Könyvtár ENSZ Letéti Gyűjteményéből: az ENSZ és szakosított intézményeinek évkönyvei 1946/1947-től 1990-ig (pl. Yearbook of the United Nations); Encyclopedia of the UN; Index to proceedings of the General Assembly; Index to proceedings of the Security Council; Nations Unies, Assemblée générale, Séances plénières, Comptes rendus sténographiques des séances. New York; Nations Unies, Assemblée générale, Résolutions adoptées par l’Assemblée générale. New York; Nations Unies. L’Assemblée générale. Documents officiels: Onzième session. Supplément № 18 (A/3592), Rapport du Comité spécial pour la question de Hongrie. New York, 1957; Nations Unies, Conseil de Sécurité, Documents officiels, New York; Nations Unies, Conseil de Sécurité, Résolutions et décisions du Conseil de Sécurité, New York; The History of the United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA), vol. 2, New York, 1950 (XIV. Hungary).

²³ Magyar Országos Levéltár (MOL): Külügyminisztérium iratai, a) 1945–1964. Vegyes, valamint 1965-től 1990-ig éves bontásban, Szigorúan titkos iratok (TÜK): XIX-J-1-j. b) 1945–1964. Nemzetközi admin., valamint 1965-től 1990-ig éves bontásban Adminisztratív iratok (Admin.): XIX-J-1-k.

magyar képviselők számára. Az ENSZ Közgyűlés ülésszakai előtt megtartott „baráti egyeztetőkről”, vagyis a szocialista országok különböző szintű – osztályvezetői, külügyminiszter-helyettesi, stb. – értekezleteiről készített jelentések és jegyzőkönyvek, az egyes külügyminisztériumok, valamint a New York-i és a genfi ENSZ-delegációk közötti konzultációk dokumentumai, a magyar képviselet és az ENSZ Titkárság kapcsolatának iratai, továbbá a Közgyűlés munkájának előrehaladásáról rendszeresen írt beszámolók, s végül az egyes bizottságok munkájáról készített összefoglalók lehetővé teszik, hogy részletes és árnyalt képet nyerjünk Magyarországnak a világszervezetben képviselt politikájáról. A stratégiai jelentőségű és a fontosabb kinevezésekre vonatkozó döntések – a Külügyminisztérium szakmai javaslatait figyelembe véve – a párt központi szerveinek, nevezetesen az MDP, később az MSZMP Politikai Bizottságának ülésein születtek. Így az 1950-es években hosszasan foglalkoztak Magyarország részvételével az egyes szakosított szervezetekben (UNESCO, FAO, WHO). A magyar forradalom leverésétől 1962. decemberéig az ENSZ Közgyűlésének napirendjén szereplő ún. magyar kérdés eltörlése az egyik legfontosabb korabeli magyar külpolitikai célkitűzés volt. Az ENSZ főtitkárok és más főhivatalnokok magyarországi látogatásai szintén jelentős témának számítottak a magyar vezetés számára. A Politikai Bizottság üléseinek előkészítő anyagai és jegyzőkönyvei, melyek szintén a Magyar Országos Levéltárban találhatók, igazolják ezt az állítást.²⁴

Az ENSZ intézményeiben kifejtett magyar titkosszolgálati tevékenység dokumentációja – mely az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában tanulmányozható – kitűnő forrásul szolgál arra, hogy megértsük a szocialista országok ENSZ-képviselteinek valódi működését és a nemzetközi szervezetek adminisztrációjába delegált alkalmazottainak tényleges tevékenységét. A magyar ügynökök jelentései, a feletteseikkel és a központtal fenntartott kapcsolatok iratai és a beszerzésükre vonatkozó okmányok egyaránt hozzáférhetők. A „magyar szolgálatok” tevékenységének fontos része volt – a munkaterületükre vonatkozó bizalmas információk gyűjtésén túl – a többi magyar diplomata megfigyelése is.²⁵

²⁴ MOL: Pártanyagok, a) A Magyar Dolgozók Pártja iratai (276. fond) – MDP Politikai Bizottsága (53. csoport); MDP KV Titkárság (54. csoport); KV, PB, T röpszavazásai (56. csoport); Külügyi Bizottság (80. csoport). b) A Magyar Szocialista Munkáspárt iratai (288. fond) – Központi Bizottság (4. csoport); KB Politikai Bizottság (5. csoport); KB Titkárság (7. csoport); KB Külügyi Osztály (32. csoport); Szövetkezet-politikai Munkaközösség (38. csoport); Agitációs és Propaganda Bizottság (41. csoport); Államgazdasági/Gazdaságpolitikai Bizottság (15. csoport).

²⁵ Lásd például Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára: K-482 dosszié, Héderváry Klára megfigyelésének ügye (1959–1962) (főként Sásdi fedőnevű ügynök, ENSZ alkalmazott jelentései); az ENSZ különböző bizottságainak dossziéi, objektum dosszié, száma: 15-OD-1719, megnyitva: 1958. október 7.,

A Magyarország és a világszervezet kapcsolatára vonatkozó legnagyobb terjedelmű és legértékesebb külföldi forrásanyagot, az ENSZ Titkárság belső iratait 2004. június–augusztusban az Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj támogatásával New York végzett kutatásaim során tártam fel. Iratokat gyűjtöttem az ENSZ Levéltárban (United Nations – Archives and Records Management Section), a Columbia Egyetem Könyvtárának (Buttler Library) Kézirattárában (Rare Book and Manuscript Library) és az ENSZ Könyvtárban (Hammarckjöld Library). Az ENSZ Levéltárából mintegy 5000 oldalnyi dokumentum másolatát hoztam haza. A Magyarországra vonatkozó iratok megörökítésén túl igyekeztem a volt szovjet csatlósállamokkal és a kelet-nyugati kapcsolatokkal foglalkozó, az ENSZ Titkárságán készült elemzéseket is összegyűjteni. A Kelet és a Nyugat közti viszonyt illetően különösen érdekesek az U Thant ENSZ főtitkár számára készített, sajtóanyagokra hivatkozó alapos havi jelentések, amelyek – sajátos módon – szovjet és nyugati tanácsadók keze nyomát egyaránt magukon viselik (1965 és 1970 közötti sorozat). A szovjet csatlósállamokról szóló, általam talált dokumentumok közül kiemelkedik három, összesen 108 oldalas, dátum nélküli, de bizonyára 1957-ben íródott tanulmány, melyek közül az első a „Politikai fejlemények a kelet-európai országokban Sztálin szerepének Hruscsov általi átértékelése után”, a második „Lengyelország a desztalinizáció után”, míg a harmadik „Magyarország a desztalinizáció után” címet viseli. A Magyarországgal kapcsolatos teljes anyag legnagyobb része az 1956 és 1963 közötti évekből származik, és a magyar forradalom ügyének ENSZ-beli kezelésével függ össze. Ebben az időszakban Magyarország nemzetközi válsággócként jelent meg a világszervezet számára, amellyel az ENSZ Biztonsági Tanácsán és Közgyűlésén túl több vizsgálóbizottság és szakosított intézmény foglalkozott (a FAO, a Menekültügyi Főbiztosság, az Egészségügyi Világszervezet, az UNICEF stb.). Újdonságnak számít, hogy e szervezetek által készített nyilvános ENSZ-dokumentumokon túl megismerhettem a szóban forgó anyagok keletkezésének folyamatát, és az azok felhasználására kidolgozott terveket is. Különösen fontosak a főtitkár számára a magyar forradalomról és az annak leverése nyomán berendezkedő Kádár-kormányról fogalmazott elemzések. A Columbia Egyetem Kézirattárában Andrew Cordier Assistant Secretary-General dokumentumai közt találtam négydoboznyi anyagot a magyar ügy ENSZ-beli kezeléséről, elsősorban az 1957. januárban alakult, a magyar forradalom okait és lefolyását vizsgáló ún.

lezárva: 1971. május 21, Archiv szám: 0-8-079/71. A dossziét az ENSZ Genfben székelő Európai Hivatalára és más bizottságaira, szerveire vonatkozó adatok gyűjtése céljából hozták létre.

Ötös Bizottság tevékenységéről. Dag Hammarskjöld svéd származású ENSZ főtitkár (1953–1961) iratainak egy részét halála után Stockholmba szállították. A New York-i kutatások kiegészítéseként 2005 áprilisában a svéd Akadémia ösztöndíjával alkalmam volt a Magyarországra vonatkozó mintegy 2000 oldalnyi dokumentumot a svéd Királyi Könyvtár Kézirattárában áttanulmányozni. Találtam például egy 1956. november 15–16-i táviratváltást, amely Andrew Cordier és a szuezi háború következményeinek rendezése végett éppen Kairóban tartózkodó Dag Hammarskjöld között zajlott. Hammarskjöld igyekezett kitérni az elől az amerikai felvetés elől, hogy az ENSZ főtitkáraként erőteljesen fellépjen a magyarok tömeges Szovjetunióba hurcolása ellen. Úgy találta, hogy egy ilyen állásfoglalás nem segítene a magyarokon, viszont megnehezítené közel-keleti tárgyalásait.

Külföldi eredetű, de jelenleg Magyarországon található forrásanyag a Héderváry Klára által az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában adományozott ENSZ dokumentáció, melyeknek kutatását az adományozó engedélyezte számomra. Héderváry az ENSZ 1957-től 1961-ig működő ún. Ötös Bizottságának (Special Committee on the Question of Hungary) titkárnője és tolmácsa volt. A Bizottság mandátumának lejártá után továbbra is az ENSZ-ben dolgozott. Az iratgyűjtemény, melynek katalogizálását Zichy Mihály, az OSZK munkatársa végezte, fő csoportjai a következők: A Bizottság munkája során keletkezett iratok, beleértve a tanúvallomások jegyzőkönyveit és magánfelvételeit. Az egyes kormányokkal, diplomáciai testületekkel, nem-kormányzati szervezetekkel, szakértőkkel és egyénekkkel való, a magyar ügygel összefüggő kapcsolattartás, így levelezés és más dokumentumok. A Bizottság által az ENSZ Közgyűlésnek benyújtott jelentés vázlatai. Végül: Heti és havi összeállítások az egyes vonatkozó témakörökről, elsősorban a Magyarországon történekről. Ez az irategyüttes hasznosan egészíti ki a New Yorkból és Stockholmból hozott dokumentumgyűjtést. Az OSZK Kézirattárában a magyar ügy ENSZ-beli útjával összefüggő további forrásanyag Nagy András Bang-Jensennel kapcsolatos gyűjteménye és Kéthly Anna hagyatéka, amely Kéthly 1956 utáni emigrációs tevékenységével kapcsolatos iratokat, főként a leveleket tartalmazza.

Takács Tibor

Esemény, emlékezet és a múlt megkonstruálása: Gyón, 1956. december 10.

Ki kezdte, kérdezik majd nemsokára

A főnökeik, és szint vall a gárda...

A történeteknek túl sok a tanúja,

Aki a kezdetet meséli újra:

Az egyik tarol, a másik becsődöl,

S a győztes mondja meg, ki lőtt először.

(Papp András–Térey János: Kazamaták.

Tragédia)

A magyar forradalom ellen intézett 1956. november 4-i szovjet támadás, majd pár napon belül a fegyveres ellenállás leverése nem jelentette a forradalom azonnali vereségét, a „tanácsok forradalma” még hetekig tartotta magát. Különösen a munkástanácsok szerepe volt jelentős november 4-e után, ám főleg vidéken tovább működtek a különböző nemzeti és forradalmi bizottságok is. A számottevő bázissal nem rendelkező Kádár-kormány kénytelen volt elismerni a létüket, mint a tanácsok végrehajtó bizottságai mellett működő véleményező, kezdeményező és tanácsadó szerveket.¹ Pest megyében a tanácsai vezetők többnyire csak november 10-e körül, a kormány felhívására tértek vissza, addig a forradalom alatt alakult néphatalmi szervek zavartalanul a helyükön maradtak: a rendőrség november 9-i jelentése szerint a megyében a „párt- és államigazgatási szervek ez idáig még nem működnek, csak nemzeti bizottságok vannak”.² A forradalmi szervek pozíciójának a megőrzését elősegítette az is, hogy a fővárosban székelő megyei tanácsnak a forradalom alatt és után sokáig nem sok kapcsolata volt a járásokkal és a községekkel, így azokon a helyeken, ahol a tanácsok nem működtek, még november második felében is a forradalmi bizottságok vitték az ügyeket.³

¹ Lásd 6/1956. (XI. 12.) Korm. sz. határozat a forradalmi bizottságok és más hasonló elnevezésű újonnan létesült társadalmi szervek működéséről.

² *Rendőrségi napi jelentések 1956. október 23.–december 12. Első kötet.* Összeállította és a bevezető tanulmányt írta Kajári Erzsébet. Bp., Belügyminisztérium–1956-os Intézet, 1996. 36. A Központi ügyelet összefoglaló jelentése 1956. november 9. 17 óra 10 perc–november 10. 2.00 óra.

³ Pest Megyei Levéltár (továbbiakban PML) XXIII. 2/a. Pest Megyei Tanács VB jkv. 1956. november 21.